

літераторів, стимулюватимуть й молодих дослідників до творчого підходу у вивченні української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бикова Т.В. Новий університетський підручник з історії української літератури. Рецензія на навчальний посібник: Історія української літератури / Кінець XIX – початок XX ст.: У 2 кн.: За ред. проф. О.Д. Гнідан. К.: Либідь, 2005. Кн.1. 624 с.; К. : Либідь, 2006. Кн.2. 496 с. *Слово і час*. 2009. № 2. С. 107 – 110.
2. Бикова Т.В. Українознавче наповнення курсу «Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття» за методичними посібниками для студентів-філологів вищих навчальних закладів освіти. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. За заг.ред. проф. П.П. Кононенка. К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XX. С. 183 – 190.

Bykova Tetiana. Scientific and pedagogical achievements of the literature reporting school of Olena Hnidan in formation of national education of student youth.

Introduction. Contemporary literary criticism is a sign of the names of prominent scholars who devoted their activities to little-known pages of Ukrainian literature. Olena Hnidan, Doctor of Philology, Professor also belongs to such scientists. She is the author of numerous scientific works on the life and work of the iconic Ukrainian writers of the early twentieth century. However, its main achievements are the students who continue their work, paying great attention to the formation of national education of students and students.

Purpose: to analyze the scientific achievements of the literary school Olena Hnidan, to determine their important role in shaping the national consciousness of students of higher educational institutions.

Results. The article gives a description of literary studies and pedagogical activity of the doctor of philological sciences, professor Olena Dmitrievna Hnidan. On the basis of the review of the contents of the collective textbook for students of higher educational institutions «History of Ukrainian literature, the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. in two books», his main components were analyzed, an assessment of the material was made that would help students to understand the rather complicated period of the development of the literary life of the late nineteenth and early twentieth centuries.

Originality. The names of the parts of the book testify to their relevance for the historical and literary education of philologists and contemporary students: «Historical and political discourse of the day (1890 – 1913)», «Speakers and ideologues of independence of Ukraine», «Ukraine in the spirit of revolution (1914 – 1920)», New tracks of «Young Ukraine». This is not only a response to historic events in the literary aspect, but also a contemporary rethinking of the then ideology of Ukraine's sovereignty, a new look at seemingly well-known factual material.

From the pages of the textbook it becomes clear that the last decades of the nineteenth century – time to seek new ideological trends, new ways of political activity, and, most importantly – artistic creativity.

Authors of the textbook adhere to unified structuring in the coverage of the writer's creativity. At the beginning of each studio, the main events of the biography of the artist are outlined, and in the future the author analyzes the achievements of the individual writer – either according to the periods of creativity (O. Kobylanska, M. Kotsyubinsky, V. Stefanik, Les Martovich, etc.), by the genres of works (Lesia Ukrainka, O. Makovei, V. Vynnychenko), or according to the developed themes (S. Vasilchenko).

Conclusion. The conclusion is drawn about the importance of the scientific and pedagogical achievements of literary school Olena Hnidan in arming young people with modern and scientifically sound knowledge of writing and individual significance of the heritage of writers.

Key words: literary studies, scientific achievements, literary education, literary school.

УДК 821.161.2Шевченко1/7.08

Дмитро Боклах

ТОПОС ПЕТЕРБУРГА В ПОЕМІ «СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ...») Т. ШЕВЧЕНКА: СЕМІОТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРОФАННОЇ МОДЕЛІ БУТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛОКУСІВ МІСТА

У статті досліджено координати топосу Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля...»), виокремлено локуси у системі просторового континууму міста, з'ясовано особливості інтерпретації символіки означених локусів Петербурга, проаналізовано семіотичні параметри відтворення профанної моделі буття мешканців міста, виділено специфіку авторської онтологічної поетики в художньому моделюванні локусів, топосу Петербурга.

Ключові слова. Топос міста, локус міста, непросторове наповнення, семіотика міста, символіка локусів, секуляризована модель буття, профанна модель буття.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Топос Петербурга у життєвому і творчому ракурсі Шевченкової долі займає інтратекстову просторинь міського дискурсу, серед якого варто виділити особливості репрезентації картини профанізації міста, духовної порожнечі його ключових атрибутів – локусів. Місто в поемі «Сон» («У всякого своя доля...») є широким тлом

урбаністичної атрибутики, на фоні якого розгортаються події, і повноцінним персонажем, що впливає на формування непросторових сфер – семантичні відтінки профанізації та секуляризованої моделі буття городян. Актуальним складником у сучасному шевченкознавчому дискурсі виявляється розгляд системи просторових координат локусів-психологем у системі топосу як носіїв певного сенсу. Для широкої інтерпретації топосу й локусів Петербурга в поемі Т. Шевченка варто звернутися до такого поняття Ю. Лотмана, як наповненість міських атрибутів непросторовими смислами [16, с. 222], що породжені особливостями фізичної конструкції міста у просторі людського буття.

Аналіз останніх джерел, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Дослідженню структурованого простору Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля») присвячено ґрунтовні дослідження Ю. Барабаша, І. Дзюби, О. Бороня, Ю. Вавжинської, М. Жулинського, О. Забужко, В. Левицького, В. Фоменко та ін. Так, Ю. Барабаш стверджує, що в поемі Т. Шевченка вирізняється Петербург справжній, «власне шевченківський», що несе семантичну навантаженість міських атрибутів антиімперськими смислами [3]. О. Боронь досліджує особливості Петербурга як локусу поезії Шевченкового світу, виділяючи складники у формуванні ірреального та інфернального міського простору Петербурга [4]. Ю. Вавжинська зосереджує коло своєї дослідницької уваги на антиурбаністичному дискурсі в зображенні простору Петербурга [5]. В. Левицький окреслює семіотичну специфіку атрибутів у просторі образу міста та особливості художнього відображення в урбанізмі Т. Шевченка системи авторських цінностей [15]. Ґрунтовні праці І. Дзюби, М. Жулинського, О. Забужко, В. Фоменко відтворюють образ Петербурга у двоїстому аспекті як місто – руйнівник долі і як місто – осередок культури [9; 11; 12; 22]. Крім того, дослідники підкреслюють саркастичність відтворення атрибутивних реалій Петербурга.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячено дослідження. Однак, попри достатньо широке і ґрунтовне висвітлення простору Петербурга, малодослідженим аспектом розкриття топіки міста стає інтерпретація художньої системи координат локусів, виокремлення їх як семіозису просторових смислів. Недослідженим питанням залишається аналіз семіотичних параметрів локусів Петербурга в річищі профанної моделі буття мешканців міста.

Метою дослідження є розгляд та інтерпретація локусів Петербурга в системі координат топосу міста з виділенням специфіки профанної моделі буття його мешканців.

З огляду на мету нашого дослідження, закономірним видається вирішення взаємопов'язаних **завдань**:

- з'ясування специфіки оніричної рецепції локусів;
- інтерпретація семіотичної структури топосу та означених локусів Петербурга;
- загальна характеристика локусів та аналіз їхньої символіки;
- розгляд профанної моделі буття мешканців міста;
- дослідження характерних особливостей творення семіотико-символічної картини топосу міста;
- виокремлення специфіки онтологічної поетики в художньому моделюванні локусів, топосу Петербурга;
- визначення профанної і секуляризованої моделі буття мешканців Петербурга.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Петербург у поемі «Сон» («У всякого своя доля...») – це особливий топос, який не може а ргіогі жити за законами цивілізованого світу, адже його призначення категоріально інше. Топос міста проходить крізь рецепцію ліричного героя у мареві, сні. К.-Г. Юнг стверджує, що аспект особисто несвідомого будь-якого явища відкривається нам у снах, у яких воно виникає не як раціональна думка, а у вигляді символічного образу [24, с. 19]. Аспект особисто несвідомого начала постає перед нами в образі завуальованого героя-п'янички, який бачить у тлі сну символічну площину топосу Петербурга в різних часових ракурсах: побудова міста реєстровим козацтвом, царювання Петра I, Катерини II (локус

пам'ятника Петру I), мордування гетьмана Павла Полуботка (локус Петропавлівської фортеці), апогей деспотизму Миколи I, животіння панства (локуси Зимового палацу, вулиці, розпутья) та ін.

Містичним провідником героя у картинах подорожі імперією, і зокрема Петербургом, є сова: «Дивлюся: так буцім сова / Летить лугами, берегами, та нетрями, / Та глибокими ярами, / Та широкими степами, / Та байраками. / А я за нею та за нею, / Лечу й прощаюся з землею» [23, с. 266]. На наше переконання, у Т. Шевченка образ сови має двоїсте значення. З одного боку, сова – символ темного, похмурого, холодного й пасивного [14, с. 399]; за народними уявленнями, для сови як самотнього птаха характерний мотив смерті [21, с. 96], який пов'язаний із українською народною традицією. Сова, подорожуючи з ліричним героєм картинами імперії, втілює риси темних сил зла, смутку, брехні, суцільної безвиході народу, яка перетвориться певним чином на смерть. З іншого ж боку, сова стає символом мудрості, глибоких таємниць, знань. Здатність птаха не боятися темряви, вільно рухатися в ній символізує заглибленість у таїну знань, які недосяжні смертним [10, с. 768]. Поводир ліричного героя – птах-месник, що допомагає розкрити йому силу правди на паразитичне життя Петербурга, сова – образ, що допомагає побачити головне та важливе.

Спочатку Петербург для ліричного героя постає з висоти пташиного польоту, де місто залишається семантично незмінним із різних ракурсів – із неба та землі: «У долині, мов у ямі, / На багнищі город мріє; / Над ним хмарою чорніє / Туман тяжкий...» [23, с. 271]. Петербург має персоніфіковане тло. Місто в авторській свідомості Т. Шевченка, яка ретранслює свої позиції крізь уста ліричного суб'єкта, замріяне над власною псевдодосконалістю архітектурного стилю та постає як уособлення цілковитої гетеротрофної ненажерливості й деспотії. Образ туману пов'язаний зі станом переходу в просторі й часі [19, с. 531]. Зв'язок з хмарою туману символізує його протиставлення сонячному світлу [14, с. 439]. Для Петербурга характерний клімат північного міста з хмарами та туманами. Туман у поемі – символ початкового світу хаосу Петербурга, крізь який ліричний суб'єкт дивиться на місто. Коли ліричний герой на початку Петербурзької містерії говорить про місто-багнище, то тут помітна власне авторська візія топосу. Отже, письменник устами ліричного героя говорить спочатку про фізіологію міста, відтворюючи його детальні ландшафтні особливості, а наступна інтенція репрезентує непізнання міста героєм – це є авторський завуальований семіотичний прийом відтворення топосу: «Долітаю – / То город безкрай. / Чи то турецький, / Чи то німецький, / А може, те, що й московський» [23, с. 271].

Ю. Лотман упевнений, що Петербург – не місто, а «північнонімецьке село, яке Петро прийняв за місто. У Німеччині, особливо в північно-східних областях, є такі села: стоять кам'яні будинки, будинок до будинку, і вони утворюють кам'яні вулиці» [8, с. 88]. У розумінні Ю. Ломана, Петербург – рустикальний топос. Місто було засновано як крайня точка для охорони імперських земель від нападів військ Карла XII. Петро I, оглянувши гирло Неви й острів попереду нинішньої Петербурзької сторони, указав там місце для храму в ім'я Петра і Павла, натомість оборонну фортецю було закладено раніше [1, с. 11]. Однак, на нашу думку, Петербург – не місто і не село, це межовий топос, військово-владне укріплення на кшталт великої фортеці з баштами, собором і царським палатами, які позбавлені одухотвореного начала.

Профанний простір – рівень буденного, емпіричного буття [20, с. 829]. М. Еліаде стверджує, що профанний простір вирізняє від сакрального саме відсутність Духу [26, с. 152]. Петербург пристосований лише як топос для життя владної верхівки за відсутності духовної сфери: «Церкви, та палати, / Та пани пузаті, / І ні однісінької хати» [23, с. 271]. Хата – рустикальний локус повноти трансцендентного буття українського народу, який протиставлено імперському антигуманному і псевдодуховному простору міста крізь локуси нескінченних палат, церков. Зустрівши землячка з циновими гудзиками, герой дізнався, що потрапив на свято з невідомої нагоди, у той час як люди потерпають від царського свавілля, про що ми дізнаємось згодом: «Экой чудак! / Я всі входи знаю, / Я тут служу, коли хочеш, / В дворец попытаюсь / Ввести тебе» [23, с. 272]. Важливою є та деталь, що гудзики на

мундирі українського манкурта були виготовлені з олова («циновий» – олов'яний [6, с. 1585]). Олово – податливий метал, що має за певних умов набувати будь-якої форми. Воно також притягує удачу і багатство [27, с. 366]. Цілком символічно, що олово втілює негативні риси героя-запроданця, псевдогромадянина імперії, який «приймає» суспільну форму людини-пристосуванця царату, втілюючи особистість, що заради багатства й власної вигоди втратила своє національне ество. Цар і світ, який його оточує, стають у свідомості героя обожнюваними, що містить для нього божественне, але у той час секуляризоване начало. Символ олова вміщує секрет теургії (О. Клещевич), яка стає «мистецтвом» впливати на імператора та його свиту, вищий світ міста без ціннісних орієнтацій.

Ліричний герой бачить справжнє животіння панства в Зимовому палаці на тлі секуляризованої та профанної моделі буття апологетів царату: «Та й пропхався у палати. / Боже мій єдиний!! / Так от де рай! Уже нащо / Золотом облиті / Блюдолизи» [23, с. 272]. *Omne malum ex urbe* для ліричного героя йде з монструозного центру – палацу імператора. На думку Л. Никифорової, Зимовий палац у Петербурзі 1820-х – 1830-х років варто вважати палацом-ідеологемою [18, с. 22], адже тут зосереджено політичну владну верхівку царату – перш за все родину імператора. У нашому випадку дія в локусі палацу оприявлена світським буттям царського подружжя, яке різниться від життя пересічних людей у місті своїми веселощами, пустощами: «Цар цвенькає; / А диво-цариця, / Мов та чапля меж птахами, / Скаче, бадьориться» [23, с. 273].

Петербурзька містерія зникає з приходом ранку. Однак навіть сонце як символ тепла, затишку не здатне розвіяти нищий світ Петербурга, не перестають існувати його чорні діри як зловісний макрокосмос, які всмоктують в себе пересічних людей. Соціальний конструкт у поемі Т. Шевченка неоднорідний: від владної верхівки, апологетів царату, землячків-запроданців, військових до простого люду: «Уже вбогі ворушились, / На труд поспішали, / І москалі на розпуттях / Уже моштрувались» [23, с. 276]. Важливий аспект – «вбогі ворушились», себто подавали ознаки життя, яке зводиться до буквальної боротьби за нього у просторі міста. Роздоріжжя як символ зустрічі стає місцем локалізації військової сили в місті.

Категорія *profanus* насамперед стосується не місця, а дії [20, с. 830]. Пересічні громадяни стають заручниками квазісвіту топосу Петербурга й теж втілюють профанний осередок життя імперської столиці. Відсутність можливості гідно жити примушує молодих дівчат ставати на криву стежину власної долі, роблячи свій аморальний вибір: «Покрай улиць поспішали / Заспані дівчата, / Та не з дому, а додому! / Посилала мати / На цілу ніч працювати, / На хліб заробляти» [23, с. 276].

Сферу антигуманного керування імперією яскраво втілено в кульмінаційній картині царської муштри апологетів імперії, де показано владний ланцюжок чиновників, які виконують нікчемні накази вельможі: «...а дрібнота / Уже за порогом / Як кинеться по улицях, / Та й давай місити / Недобитків православних, / А ті голосити; / Та верещать; та як ревнуть: / «Гуля наш батюшка, гуля! / Ура!.. ура!.. ура! а-а-а...» [23, с. 273]. На думку П. Гольдіна, локус вулиці ширший за вулицю як таку: він уміщує двори й територію, що їх оточує [7, с. 68]. У локусах вулиць Петербурга, які закономірно відтворюють широку мапу простору, спостерігаємо виняткове зображення профанного світу міста. «Православні недобитки» – люди, які втратили почуття власної гідності та готові на будь-які жертви, аби догодити деспотизму імперського вельможі та його свиті. Така позиція духовно вбогих, пасивних людей ставала запорукою тривалого існування царату. Однак бачимо, що люди стають заручниками законів імператора, потерпаючи не тільки від його владних повноважень, а й від особистого морального вибору: «Тіль[ки] де-де православні / По углах стогнали / Та, стогнучи, за батюшку / Господа благали» [23, с. 274]. Локус кута стає семіотичним кодом і символізує духовну та фізичну безвихідь імперського народу, який страждає від деспотії та самодержавства царя.

Місто має бути побудоване за законами космосу, себто порядку цивілізації, повноти духовного буття городян, натомість у Т. Шевченка цей порядок цивілізації зігнаний у

суворий прагматизм, побудований за законами деспотії, репрезентуючи знеособлене суспільство на всіх рівнях. Семіотичний код Петербурга – прагматичний уклад локусів-психологем, які взаємодіють один з одним як мертві відбитки духовно порожнього простору: «Дивлюся: / Палати, палати / Понад тихою рікою; / А берег ушитий / Увесь каменем» [23, с. 274]. Ріка в поемі – локус сталості, що складає своєю природною стихією опозицію до цивілізаційного універсуму, але її хвилі стають живими свідками деспотизму царя та зубожіння простого люду. Локус кам'яного берега втілює архітектурний прагматизм і наддосконалість Петербурга.

Вектор просторової орієнтації Петербурга – погляд пішохода, що йде посередині вулиці міста. Перш за все це є відкрита пряма перспектива з направленим простором [17, с. 681]. На Петропавлівську фортецю треба було дивитися з Невської сторони [17, с. 681]. Ліричний герой бачить Петропавлівську фортецю саме із площини землі через ріку: «По тім боці / Твердиня й дзвіниця, / Мов та швайка загострена, / Аж чудно дивиться» [23, с. 274]. Як відомо, фортецю було побудовано як захисне спорудження від ймовірного нападу шведів за часів Петра I. Отже, це локус, що мав сенс місця-оборонця простору міста, проте одночасно – це локус в'язниці, замкненого простору, що руйнує людську особистість. Фортеця в рецепції ліричного героя перетворилася на «твердиню», в'язницю для небезпечних в'язнів, які були ворогами царату.

Петербург будувався як місто-укріплення. Беззаперечним є той факт, що для військового укріплення святим місцем є церква, собор, храм як святилище для підняття духу воїнам. Петербург – це войовничий простір, що немає нічого спільного із сакральним. Здавалося б, навіть локуси Петропавлівського собору та церков мали б зосереджувати простір духовності, натомість у поемі вони не просто саркастично відтворені, це зловісні міські атрибути, які стали центром псевдодуховності міста й увиразниками культу воячини, профанізації та секуляризації, але ніяк не віри. Функції Петропавлівського собору як основи духовності міста у Т. Шевченка відсутні, це не Києво-Печерська лавра, представлена в повісті «Близнець». Собор стає символом глибокої духовної порожнечі, очевидно, він є головним секуляризованим і профанним локусом у ракурсі топосу Петербурга загалом. Петропавлівська фортеця є уособленням Петербурга, вона символізує замкнений простір душі.

А. Яффе зазначає, що у міста є певний осередок, мундус, який утверджує спорідненість цього міста з іншим світом, де живуть душі предків. Мундус накривався зверху великим каменем, який мав назву «каменя душ» [25, с. 315]. Своєрідним «каменем душ», але загиблих людей у просторі столиці імперії, постає зловісний локус – пам'ятник Петру I, адже Петербург – місто, що будувалося на крові українського реєстрового козацтва: «От я повертаюсь – / Аж кінь летить, копитами / Склею розбиває! / А на коні сидить охляп» [23, с. 274]. На переконання М. Анциферова, Т. Шевченко зливає воедино і місто, і його засновника [2, с. 185]. Особистість Петра I уподібнюється до топосу міста, стає втіленням його просторової структури, збудованої з каменю за велінням імператора супроти сил природи. Цілком імовірно, що, за задумом Е. Фальконе, постать мідного вершника символізує швидкість і жвавість, вітер і морську піну, прогресивний вогонь і світло. Локус мідного вершника відтворено в динаміці, але він втілює саркастичний ідеал правителя з нищими вчинками та культом воячини, псевдодуховності.

Сон – особливий стан, який впливає на психічну сферу й несвідомі начала людини, саме у снах відбувається зв'язок із померлими [21, с. 90], оскільки саме уві сні, мареві наш герой бачить образ білої пташки як колективної душі померлих людей, замордованих імператором: «То не хмара – біла пташка / Хмарою спустилась / Над царем тим мусянджовим» [23, с. 276]. Білий колір символізує невинність і правду. Душі закатованих реєстрових козаків стають символом гнівної правди, присуду Петрові I за його антигуманну сутність і деспотизм.

Локус Сенату як виразник псевдоправ людини постає місцем пустої бюрократії. Головним чином, Сенат – локус, де зосереджено апогей суцільного чиновництва, яке є

гетеротрофом простолюду, не маючи віри у святе, рідне й сокровенне : «От і братія сипнула / У сенат писати, / Та підписувать, та драти / І з батька і брата» [23, с. 277].

Особливістю онтологічної поетики у відтворенні топосу Петербурга є тісний зв'язок авторської візії і свідомості реципієнта. За твердженням Л. Карасьова, онтологічна поетика вказує на ті глибинні, буттєві підстави, за допомогою яких реалізують себе і зміст і форма; на те, завдяки чому текст знаходить життєву силу й оформлюється в єдине органічне ціле [13, с. 92]. Мова передусім йде про невидиму основу тексту, про його енергійно-сміслову підгрунтя, що допомагає реалізуватися і сюжету, і ідеології, і психології характерів [13, с. 98]. Основа тексту – «друга реальність», мета якої – буття топосу Петербурга і його складників у свідомості імпліцитного реципієнта. На думку Л. Карасьова, акт творчості митця – зовнішній процес, який не підкорюється волі автора і його свідомості [13, с. 113], а відтак широке сприйняття топосу і локусів Петербурга можливе за рахунок співтворця, у свідомості якого локуси набувають різних семіотико-символічних інтерпретацій. «Друга реальність» реконструює компоненти просторового континууму міста, які можуть відтворювати індивідуалістичну картину Петербурга в баченні реципієнта, здатного зрозуміти авторський підтекст. Отже, топос Петербурга, втілений у локусах (палац, фортеця, собор, вулиця, роздоріжжя) та малих образах (біла пташка), у свідомості імпліцитного реципієнта репрезентує специфічний просторовий континуум міста, де увага зосереджена на відтворенні профанного модусу буття владної верхівки та мешканців міста.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Топос міста – особливий спосіб мислення, що вкладається у рамки простору і часу, які стають широкою мапою для глибинних психологічних рефлексій автора і героїв. Т. Шевченко протиставляє повноту духовності українського села низькому рівню моральності й бездуховності імперського міста, тобто це авторська антитеза рустикального й цивілізаційного начал кризь репрезентацію профанного та секуляризованого модусу життя мешканців міста як знеособленої моделі буття. Профанна модель Петербурга виражає онтологічно та аксіологічно низьке буття городян різних суспільних верств у суспільному побутовому, особистому значенні. Секуляризована модель полягає у знятті святості з сакральних атрибутів міста, які стають осередками антигуманного способу буття. Церкви, Петропавлівський собор – лише формальні складники онтологічного дискурсу псевдодуховності Петербурга. Вулиці міста – це локальні місця дії незлічених «вистав», «драм» злиденного життя мешканців. Відтворення Петербурга як зловісного топосу, апофеозу брехні й ненажерливості позначене сугестією тривіального способу буття. Зимовий палац, палати – локуси приватного життя імператора та його свити, які зводяться до постійних святкувань, демонстрації деспотизму. Прагматична упорядкованість локусів заважає їхній взаємодії один з одним у гармонічній єдності як «просторового ансамблю». Цінності «низької гідності» владної верхівки й мешканців міста (розпутний спосіб життя, запроданство, деспотизм, проституція) яскраво ретранслюють локуси Петербурга, що постають тлом, на якому помітні процеси зниження ролі духовності в житті суспільства. Автор несвідомо створює онтологічну сферу смислів, особливістю якої є репрезентація наповнення локусів міста профанним модусом буття. Онтологічна поетика поеми «Сон» («У всякого своя доля...») пов'язана із особливістю авторського зображення топосу Петербурга й відтворення його ключових атрибутів разом із параметрами свідомості імпліцитного реципієнта. Перспективи наших подальших досліджень полягатимуть в інтерпретації структурно-семіотичних і феноменологічних параметрів топосу Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авсеєнко В. 200 лет С.-Петербурга : исторический очерк. СПб : Издание Санкт-Петербургской Городской Думы : скоропечатня П.О. Яблонского, 1903. 296 с.
2. Анциферов Н. Проблемы урбанизма в русской художественной литературе. Опыт построения образа города – Петербурга Достоевского – на основе анализа литературных традиций / Составление, подготовка текста, послесл. Д.С. Московской. М. : ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2009. 584 с.

3. Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Х. : Акта, 2001. 375 с.
4. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. К. : Агентство «Україна», 2005. 152 с.
5. Вавжинська Ю. М. Тарас Шевченко і польський романтизм (топіка і символіка профетизму, лицарства, тиранії): дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. К., 2006. 233 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Гольдин П. Топонимика, локус и топос малых улиц в парадигме семиотики. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Серия «Вопросы теории и практики». 2012. Вып. № 11. Ч. 2. С. 66–69.
8. Город и время [Беседа с Ю.М. Лотманом]. Метафизика Петербурга: Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры. СПб., 1993. Вып. 1. С. 84–92.
9. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
10. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
11. Жулинський М. Дві половинки українського серця. Шевченко і Гоголь: Петербург: у пошуках власної сутності. Бахмутський шлях. 2010. № 1/2. С. 3–23.
12. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. К. : Факт, 2009. 148 с.
13. Карасев Л. Онтологическая поэтика (краткий очерк). Эстетика: Вчера. Сегодня. Всегда. Вып. 1. М. : ИФ РАН, 2005. С. 91 – 113.
14. Кирло Х. Словарь символов. М. : ЗАО Центрполиграф, 2010. 525 с.
15. Левицький В. Наснага та моторошність «іного краю»: урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка. Слово і час. 2015. № 3. С. 28–36.
16. Лотман Ю. Об искусстве. СПб. : «Искусство – СПб», 1998. 704 с.
17. Лотман Ю. Семиосфера. СПб. : «Искусство – СПб», 2000. 704 с.
18. Никифорова Л. В. Дворец в истории русской художественной культуры: автореф. дисс. ... д-ра культурологии : 24.00.01. СПб., 2006. 37 с.
19. Полная энциклопедия символов и знаков / авт.-сост. В.В. Адамчик. Минск : Харвест, 2008. 607 с.
20. Религиоведение: Энциклопедический словарь / Под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. М. : Академический проект, 2006. 1256 с.
21. Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / Т.А. Агапкина и др. ; отв. ред. и общ. ред. Н.И. Толстого. М. : Междунар. отношения, 2012. Т. 5 : С – Я. 728 с.
22. Фоменко В. Місто і література: українська візія. Луганськ : Знання, 2007. 312 с.
23. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. / Редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2003. Т. 1: Поезія 1837-1847. 784 с.
24. Юнг К.-Г. Подход к бессознательному. Человек и его символы / К.-Г. Юнг., М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе. СПб. : Б. С. К., 1996. С. 16–119.
25. Яффе А. Символы в изобразительном искусстве. Человек и его символы / К.-Г. Юнг., М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе. СПб. : Б. С. К., 1996. С. 298–377.
26. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре. К. : «София»; М.: ИД «Гелиос», 2002. 224 с.
27. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. 608 с.

Boklakh Dmytro. Topos of St. Petersburg in the poem «Dream» («Everyone has his own destiny...») by T. Shevchenko: semiotic discourse of profane model of being through the prism of city loci.

Introduction. The topos of St. Petersburg in the life and art of Shevchenko's fate occupies the intricate space of urban discourse, among which it is worth highlighting the features of the representation of the city's profanation pattern, the spiritual emptiness of its key attributes as loci. The city in the poem «The Dream» («Everyone has his own destiny...») of T. Shevchenko acts as a broad background of urbanistic attributes, on the background of which events unfold, and a full-fledged character that influences the formation of spheres that are not spatial as the semantic shades of profanation and the secularized model of being of townspeople.

Purpose. The purpose of the research is to consider and elaborate interlacement of the loci of St. Petersburg in the coordinate system of the city's topos, with a distinction of the specificity of the profane model of its inhabitants' existence.

Methods. The specifics of the embodiment of the urban theme in the artistic text require the use of system analysis, the complex use of historical and genetic, structural and semiotic, hermeneutic and philological methods.

Results. The topos of St. Petersburg is a special way of thinking, which is invested in the scope of space and time, which become a large map for deep psychological reflections of the author and heroes. The streets of the city are local places of countless «plays» and «dramas» of the poor lives of the inhabitants. The Winter Palace and the chambers are the loops of the private life of the Emperor and his court nobility (retinue), which are reduced to permanent celebrations and demonstration of despotism, etc. Churches and St. Peter and Paul Cathedral are formal components of the ontological discourse of pseudo-spirituality of St. Petersburg only. The cathedral becomes a symbol of deep spiritual emptiness; it is the main secularized and profane locus in the perspective of the city's topos. The Peter and Paul Fortress is a locus that had the meaning of a place-defending space of the city, but at the same time it is the locus of a prison and a closed space that destroys the human personality. The fortress is the personification of St. Petersburg; it symbolizes the closed space of the soul. The river in the poem is the locus of constancy, which is a natural opposition to the civilization universe, but its waves become living witnesses of the king's despotism and the impoverishment of ordinary people. The locus of the stone bank appears as an embodiment of architectural pragmatism and perfection of St. Petersburg. The «Stone of souls» of the fallen people in the space of the capital of the empire is an ominous locus as the monument to Peter I. The Senate is a locus, where the apogee of

continuous bureaucracy is concentrated, which are heterotrophs of the common people, not having faith in sacred, native and intimate. The pragmatic ordering of the loci interferes with their interaction with one another in harmonious unity as a «spatial ensemble». The semiotic code of St. Petersburg is a pragmatic way of loci-psychologists that interact with each other as dead imprints of a spiritually empty space.

Originality. The topos of St. Petersburg was interpreted as an artistic system of locus coordinates of the city and distinguishing them as semiosis of spatial meanings for the first time in contemporary Shevchenko studies. The semiotic parameters of St. Petersburg loci in the stream of profane and secularized model of inhabitants of the city are analysed, as well as features of the author's ontological poetics in the image of St. Petersburg and the reproduction of its key attributes along with the parameters of consciousness of the implicit recipient.

Conclusion. T. Shevchenko contrasts the completeness of the spirituality of the Ukrainian village with the low level of morality and impotence of the imperial city, that is, the author's antithesis of the rustic and civilizational beginnings. The profane model of St. Petersburg expresses ontological and axiological the low being of the townspeople of various social strata in the social household and personal meaning. The secularized model consists in the removal of holiness from the sacred attributes of the city, which become centres of an inhumane way of being. The restoration of St. Petersburg as an ominous topos, the apotheosis of lies and insolence is marked by the suggestion of the trivial mode of being. The values of the «low dignity» of the ruling elite and the inhabitants of the city (permissive way of life, proximity, despotism, prostitution) vividly relay the locusts of St. Petersburg, which appear in the background, which can show the processes of reducing the role of spirituality in the life of society. The peculiarity of ontological poetics in restoring the topos of St. Petersburg is the close connection between the author's vision and the consciousness of the implicit recipient.

Keywords. Topos of the city, the city's locus, the locus of the street, the locus of the palace, the locus of the cathedral, the locus of the fortress, the locus of the monument, the locus of the Senate, non-space filling, the semiotics of the city, the symbolism of the loci, the secularized model of being, the profane model of being and ontological poetry.

УДК 821.161.2-31:502(09)(092)

Інна Галак

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СВІТУ ПРИРОДИ В ПРОЗІ ФЕДОРА ОДРАЧА

Увага статті зосереджена на особливостях моделювання образу природи в прозі Федора Одрача. Досліджено «поліський цикл» творів письменника, в яких Ф. Одрач зображує природу через призму символічно-міфологічного, психологічного, філософського та реалістичного буття людини.

Ключові слова: природа, антропоцентрична модель, функція пейзажу, міфологічний, реалістичний.

У творах поліського циклу Федора Одрача природа є невід'ємною частиною життя людини. Поліщук суворо підпорядковується її неписаним законам. Відповідно до змін пір року господарює він у полі, в лісі, на сінокосі, дбає про свій побут тощо. Професор Віктор Давидюк у передмові до роману Ф. Одрача «Щебетун» слушно пише, що поліщука важко уявити поза поліською природою, адже він є її питомою часткою [5, с. 20]. Саме навколишня природа, особливості клімату значною мірою зумовлювали етнопсихологічні та етносоціальні особливості поліщуків. Федір Одрач цій темі присвятив нарис «Наше Полісся» (1955), що і донині не втратив свого значення. Дослідження автора цієї статті про міфопоетичну структуру творів Ф. Одрача, про екоцентричну специфіку його прози та семантику етнокультурних образів не вичерпують проблему дослідження малознаної навіть серед літературознавців творчості Федора Одрача, а лише вказують на можливі її напрямки.

Мета статті – проаналізувати характерні особливості моделювання світу природи в творах Федора Одрача на поліську тематику, з'ясувати роль пейзажів у художній прозі письменника.

У творах Ф. Одрача про рідне Полісся можна виокремити два головних способи моделювання світу природи: міфологічний та реалістичний. Перший зумовлений первісними уявленнями поліщука про сили природи, про її одухотворену суть. Умови життя людей поліського краю, зусібч оточеного лісами та непрохідними болотами, формували відповідний світогляд, в якому багаті язичницькі уявлення химерно перепліталися з пізнішими християнськими елементами, про що вже йшлося у попередніх дослідженнях [2; 3]. Явища природи набували символічного, а відтак і міфологічного сенсу. Разом з тим сприйняття природи Ф. Одрачем наскрізно реалістичне, в усіх її проявах він бачить закон біологічної доцільності та циклічної впорядкованості.